

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ**

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

ГОРОБЕЦЬ Костянтин Валерійович

УДК 340.12:124.5

АКСІОСФЕРА ПРАВА ТА ЇЇ КОМПОНЕНТИ

Спеціальність 12.00.12 – філософія права

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному університеті «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України
ОБОРОТОВ Юрій Миколайович,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри теорії держави і права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
ГРИЦУК Оксана Вікторівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри філософії та теорії права;

кандидат юридичних наук
СМАЗНОВА Ірина Сергіївна,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
доцент кафедри філософії

Захист відбудеться 22 вересня 2012 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.04 Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 27 серпня 2012 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. М. Крестовська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проблематика ціннісної характеристики права, що в останні роки набула широкого визнання у філософсько-правовому та загальнотеоретичному дискурсі, є складною, багатогранною та методологічно актуальною, що пов'язано з прагненням сучасної юриспруденції вийти на нові рівні сприйняття правової реальності. На цьому шляху виникає комплекс взаємопов'язаних проблем, що концентруються у питаннях ефективності дії права за доби постмодерну.

У цьому контексті актуалізуються проблеми предметної наповненості та зовнішнього вираження права як соціальної та особистої цінності, питання про поняття та природу правових цінностей, їх співвідношення з цінностями права, правовими нормами та принципами, пошуку механізмів та принципів взаємодії правових цінностей та цінностей права між собою, що зумовлює необхідність системних аксіологічних досліджень права, оскільки вони напряду виходять на проблематику його дії.

Залишаються нерозкритими ключові питання системного буття цінностей правової сфери, дискусійними є питання їх класифікації та форм існування, центрування та ієрархізації. На дисертаційному рівні дослідженню ціннісних характеристик права, специфіці правових цінностей та цінностей права, аксіологічних детермінант правової реальності присвятили свої наукові розробки такі вітчизняні та зарубіжні вчені як О. М. Бабенко, М. С. Балаєнц, О. О. Бандура, М. В. Осіпова, І. В. Патерило, С. О. Пушкар'єв, Н. Ю. Рашева, А. О. Фальковський та ін. Утім поза увагою науковців залишилися такі проблеми: що можна вважати правовими цінностями, у чому їх значення та мета; яким чином формуються та діють цінності права; які цінності права є ключовими для українського суспільства; за допомогою чого відбувається взаємопроникнення та інтеграція цінностей права, правових цінностей до нормативної сфери правової реальності; чи є правові цінності та цінності права безпосередніми правовими регуляторами тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до теми науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» на 2011-2015 рр. «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (державний реєстраційний номер – 0110U000671) та плану науково-дослідної роботи кафедри теорії держави і права «Наступність та оновлення як тенденція розвитку держави і права сучасної України».

Метою дослідження є виявлення природи та структури аксіосфери права як системи правових цінностей та цінностей права.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення таких завдань: окреслити філософські та теоретичні межі правової аксіології;

показати специфіку інтерсуб'єктного бачення проблем правової аксіології;

розкрити значення ціннісно-нормативного праворозуміння для осягнення аксіосфери права;

визначити структуру аксіосфери права, показати її центр та змістовну наповненість;

розкрити природу верховенства права як інтегруючого феномену ціннісно-нормативної структури правової реальності;

окреслити концептуальні засади процесу філіації правових цінностей та цінностей права та показати її результати;

визначити методологічні рамки обсягу нормативності в праві;

продемонструвати особливості ціннісно-нормативної легітимації правової системи.

Об'єктом дослідження виступає правова реальність в ракурсі її ціннісної характеристики.

Предмет дослідження – аксіосфера права як система цінностей правової сфери, її склад, центрування, ієрархізація та взаємодія з нормативною складовою права.

Методологія дослідження. Методологію дослідження складають принципи, методи та підходи, властиві неklasичній та постнеklasичній парадигмі юриспруденції. Ключове значення мають принципи неklasичної методології: системності та абстрагування від історії, використання яких дозволило визначити структурні засади існування аксіосфери в правовій реальності (підрозділ 1.3). Серед постнеklasичних слід виділити принципи плюралізму та додатковості, за допомогою яких розкрито множинність підходів до центрування аксіосфери права (підрозділ 2.1), продемонстровано специфіку ціннісно-нормативного праворозуміння (підрозділ 1.1).

На основі зазначених принципів було використано ряд підходів. Аксіологічний підхід визначив загальну стратегію дослідження. За його допомогою було розкрито ціннісну наповненість права, визначено основні напрямки ціннісної характеристики правової реальності, осягнуто специфіку правових цінностей та цінностей права.

За допомогою феноменологічного підходу вдалося розкрити онтологічну та гносеологічну природу правових цінностей та цінностей права (підрозділ 2.1). Антропологічний підхід дозволив відійти від детерміністських схем сприйняття права як суто логічної системи, відкрив можливості для пізнання правової реальності в контексті сприйняття суб'єкта (в тому числі – людини) як носія правових цінностей (підрозділ 1.1).

Серед філософських методів важливе значення мав діалектичний метод, який дозволив розкрити специфіку взаємодії аксіосфери та нормосфери права, продемонструвати синтезуючу роль верховенства права у розвитку правової реальності (підрозділ 3.1). Застосування системного

методу у формі параметричної загальної теорії систем допомогло визначити центр аксіосфери права, специфіку її дії як центрованої системи (підрозділи 2.1, 3.1). Було використано також ряд загальнонаукових методів як-то: сходження від абстрактного до конкретного, індукція, дедукція, аналогія, порівняння тощо.

Теоретичну основу дослідження становлять праці філософів права та спеціалістів у сфері загальнотеоретичної юриспруденції, які розвивали ідеї ціннісної характеристики права: М. М. Алексєєва, С. С. Алексєєва, В. А. Бачиніна, О. В. Гришук, О. Г. Данильяна, В. В. Дудченко, А. А. Козловського, Н. М. Крестовської, А. Ф. Крижановського, В. І. Кузнецова, С. І. Максимова, В. П. Малахова, Г. В. Мальцева, О. С. Мельничук, Н. Неновскі, В. С. Нерсисянца, Ю. М. Оборотова, О. І. Овчиннікова, А. В. Полякова, Г. Радбруха, П. М. Рабіновича, О. Ф. Скакун, С. С. Сливки та ін. Ключове значення в контексті дослідження мають праці у сфері соціальної філософії, філософської аксіології, структурної онтології та методології пізнання: В. Віндельбанда, Ю. Габермаса, О. Гьофе, О. А. Івакіна, В. Дільтея, О. А. Довгополової, М. С. Кагана, І. Канта, Г. Ріккєрта, Л. Н. Столовича, В. П. Тугарінова, П. Тейяра де Шардена, А. Ю. Цофнаса, засновника феноменологічної філософії Е. Гуссерля, а також авторів в галузі соціологічної теорії та філософії постмодерну Ж. Бодрійяра, П. Бурдьє, Е. Гіденса, Ж. Дерида, Ж.-Ф. Ліотара, К. Леві-Стросса, Е. Фромма, М. Фуко. Також актуальними в контексті даного дослідження є роботи тих науковців, які досліджували природу соціальної та правової нормативності: М. І. Бобневої, Л. І. Заморської, В. Д. Плахова, А. А. Ручки та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в системному аналізі аксіосфери права та її компонентів. Наукова новизна полягає у таких основних положеннях та висновках:

уперше:

виявлено специфічну цілісність – аксіосферу права, яка поєднує в собі центровану систему правових цінностей та ієрархізовану систему цінностей права;

доведено феноменологічну природу правових цінностей, які одночасно є компонентами права і засобами його пізнання;

запропоновано три підходи до ієрархізації цінностей права: гуманістичний, нормативний та телеологічний;

визначено, що структура права є єдністю догми права, правових цінностей, суб'єкта права та правової ситуації;

виявлено специфіку взаємодії аксіосфери та нормосфери права крізь призму ціннісно-нормативного праворозуміння;

обґрунтовано існування та розкрито стадії специфічного процесу філіації цінностей правової сфери;

удосконалено:

філософські постулати ціннісно-нормативного праворозуміння;

показати специфіку інтерсуб'єктного бачення проблем правової аксіології;

розкрити значення ціннісно-нормативного праворозуміння для досягнення аксіосфери права;

визначити структуру аксіосфери права, показати її центр та змістовну наповненість;

розкрити природу верховенства права як інтегруючого феномену ціннісно-нормативної структури правової реальності;

окреслити концептуальні засади процесу філіації правових цінностей та цінностей права та показати її результати;

визначити методологічні рамки обсягу нормативності в праві;

продемонструвати особливості ціннісно-нормативної легітимації правової системи.

Об'єктом дослідження виступає правова реальність в ракурсі її ціннісної характеристики.

Предмет дослідження – аксіосфера права як система цінностей правової сфери, її склад, центрування, ієрархізація та взаємодія з нормативною складовою права.

Методологія дослідження. Методологію дослідження складають принципи, методи та підходи, властиві неklasичній та постнеklasичній парадигмі юриспруденції. Ключове значення мають принципи неklasичної методології: системності та абстрагування від історії, використання яких дозволило визначити структурні засади існування аксіосфери в правовій реальності (підрозділ 1.3). Серед постнеklasичних слід виділити принципи плюралізму та додатковості, за допомогою яких розкрито множинність підходів до центрування аксіосфери права (підрозділ 2.1), продемонстровано специфіку ціннісно-нормативного праворозуміння (підрозділ 1.1).

На основі зазначених принципів було використано ряд підходів. Аксіологічний підхід визначив загальну стратегію дослідження. За його допомогою було розкрито ціннісну наповненість права, визначено основні напрямки ціннісної характеристики правової реальності, досягнуто специфіку правових цінностей та цінностей права.

За допомогою феноменологічного підходу вдалося розкрити онтологічну та гносеологічну природу правових цінностей та цінностей права (підрозділ 2.1). Антропологічний підхід дозволив відійти від детерміністських схем сприйняття права як суто логічної системи, відкрив можливості для пізнання правової реальності в контексті сприйняття суб'єкта (в тому числі – людини) як носія правових цінностей (підрозділ 1.1).

Серед філософських методів важливе значення мав діалектичний метод, який дозволив розкрити специфіку взаємодії аксіосфери та нормосфери права, продемонструвати синтезуючу роль верховенства права у розвитку правової реальності (підрозділ 3.1). Застосування системного

методу у формі параметричної загальної теорії систем допомогло визначити центр аксіосфери права, специфіку її дії як центрованої системи (підрозділи 2.1, 3.1). Було використано також ряд загальнонаукових методів як-то: сходження від абстрактного до конкретного, індукція, дедукція, аналогія, порівняння тощо.

Теоретичну основу дослідження становлять праці філософів права та спеціалістів у сфері загальнотеоретичної юриспруденції, які розвивали ідеї ціннісної характеристики права: М. М. Алексєєва, С. С. Алексєєва, В. А. Бачиніна, О. В. Гришук, О. Г. Данильяна, В. В. Дудченко, А. А. Козловського, Н. М. Крестовської, А. Ф. Крижановського, В. І. Кузнєцова, С. І. Максимова, В. П. Малахова, Г. В. Мальцева, О. С. Мельничук, Н. Неновські, В. С. Нерсисянца, Ю. М. Оборотова, О. І. Овчиннікова, А. В. Полякова, Г. Радбруха, П. М. Рабіновича, О. Ф. Скакун, С. С. Сливки та ін. Ключове значення в контексті дослідження мають праці у сфері соціальної філософії, філософської аксіології, структурної онтології та методології пізнання: В. Віндельбанда, Ю. Габермаса, О. Гьофе, О. А. Івакіна, В. Дільтея, О. А. Довгополової, М. С. Кагана, І. Канта, Г. Ріккєрта, Л. Н. Столовича, В. П. Тугарінова, П. Тейяра де Шардена, А. Ю. Цофнаса, засновника феноменологічної філософії Е. Гуссерля, а також авторів в галузі соціологічної теорії та філософії постмодерну Ж. Бодрійєра, П. Бурдьє, Е. Гіденса, Ж. Деріда, Ж.-Ф. Ліотара, К. Леві-Стросса, Е. Фромма, М. Фуко. Також актуальними в контексті даного дослідження є роботи тих науковців, які досліджували природу соціальної та правової нормативності: М. І. Бобневої, Л. І. Заморської, В. Д. Плахова, А. А. Ручки та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в системному аналізі аксіосфери права та її компонентів. Наукова новизна полягає у таких основних положеннях та висновках:

уперше:

виявлено специфічну цілісність – аксіосферу права, яка поєднує в собі центровану систему правових цінностей та ієрархізовану систему цінностей права;

доведено феноменологічну природу правових цінностей, які одночасно є компонентами права і засобами його пізнання;

запропоновано три підходи до ієрархізації цінностей права: гуманістичний, нормативний та телеологічний;

визначено, що структура права є єдністю догми права, правових цінностей, суб'єкта права та правової ситуації;

виявлено специфіку взаємодії аксіосфери та нормосфери права крізь призму ціннісно-нормативного праворозуміння;

обґрунтовано існування та розкрито стадії специфічного процесу філіації цінностей правової сфери;

удосконалено:

філософські постулати ціннісно-нормативного праворозуміння;

методологічні засади розмежування правових цінностей та цінностей права;

концепцію розуміння правових цінностей як засобів правового впливу;

набули подальшого розвитку:

ідеї про справедливість як основну правову цінність;

положення щодо ціннісної характеристики верховенства права;

ідеї про ситуативну нормативність як характеристику права доби постмодерну.

Практичне значення отриманих результатів. Основні положення та висновки дослідження можуть бути використані: у науково-дослідній роботі – для подальших розробок у сфері аксіології права як на філософсько-правовому, так і на загальнотеоретичному рівні, зокрема, задля виявлення механізмів особистісного сприйняття аксіосфери права, суб'єктивного бачення правових цінностей; в освітянській діяльності – для удосконалення курсів «Філософія права», «Теорія держави і права», «Проблеми теорії держави і права», «Методологія юридичної науки»; у правотворчості – при формуванні основних напрямів правової політики України та правового реформування.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження були обговорені на засіданнях кафедр теорії держави і права та філософії Національного університету «Одеська юридична академія», а також на:

Міжнародній студентсько-аспірантській науковій конференції «Правова система, громадянське суспільство та держава» (Львів, 2008 р.; 2009 р.; 2010 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри» (Одеса, 2008 р.); Міжнародному «круглому столі» «Актуальні проблеми філософії права. Правова аксіологія» (Одеса 2011 р.); Другій Міжнародній науковій конференції, присвяченій пам'яті професора О. В. Сурілова «Питання удосконалення методології сучасної юриспруденції» (Одеса, 2012 р.); Міжнародній науковій конференції професорсько-викладацького складу, присвяченій 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права, «Правове життя сучасної України» (2012 р.) та 10 інших.

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження відображено у 7 статтях, опублікованих у наукових фахових періодичних виданнях з юридичних наук, та 14 інших публікаціях.

Структура роботи зумовлена проблематикою дослідження, її метою, завданнями, а також теоретико-методологічними засадами. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, поділених на вісім підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 206 сторінок, з них 29 сторінок – список використаних джерел, який складається зі 297 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність і ступінь дослідженості теми, зазначається зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету та завдання, об'єкт і предмет дисертаційного дослідження, охарактеризовано його методологічну основу, розкрито наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, містяться відомості про апробацію та публікацію результатів дисертації, структуру й обсяг роботи.

Перший розділ «Аксіосфера права як предмет філософії права та теорії права» присвячено філософсько-правовим, загальнотеоретичним та методологічним аспектам дослідження аксіосфери права.

У підрозділі 1.1. «Методологія дослідження ціннісно-нормативних основ права» розглянуто специфіку правової аксіології як особливої сфери філософсько-правового та загальнотеоретичного пізнання, виявлено характерні риси інтерсуб'єктного бачення ціннісної проблематики сучасного права, проаналізовано філософські та теоретичні постулати ціннісно-нормативного праворозуміння як основи досягнення аксіосфери права.

Доводиться, що правова аксіологія постає як сфера перетину філософсько-правового та загальнотеоретичного підходів до ціннісних проблем юриспруденції. Це відрізняє правову аксіологію від аксіології права, яка є філософською концепцією, що розвивається в руслі проблем становлення аксіології різних сфер буття людини. Правова аксіологія використовує постулат інтерсуб'єктності цінностей правової сфери. На відміну від суб'єктоцентризму, який схильний виводити в центр правової реальності людину як виключного носія правових цінностей та цінностей права, інтерсуб'єктність виконує функцію групування інтересів суб'єктів, що входять в рамки того чи іншого правового дискурсу. Інтерсуб'єктність дозволяє вважати носіями цінностей правової сфери не лише людину, але й суспільство, людство в цілому.

Доводиться, що сучасне праворозуміння, базуючись на принципі плюралізму, прагне до визнання множинності підходів до центрування правових теорій. Ціннісно-нормативне праворозуміння дозволяє висувати в центр аксіосфери будь-яку правову цінність, що підкреслює універсальний статус цієї концепції та можливість її застосування не лише на рівні дослідження національного права, але й права інтегративних правових систем та міжнародного права.

Підрозділ 1.2. «Аксіосфера права як різновид аксіосфери» присвячено виявленню специфіки аксіосфери права у порівнянні з іншими аксіосферами (аксіосферою культури, аксіосферою політики, аксіосферою мистецтва тощо).

Сприйняття цінностей правової сфери як аксіосфери передбачає застосування структурної онтології. Аксіосфера права як предмет

філософсько-правового дискурсу з'являється лише тоді, коли ставиться питання про системне буття цінностей правової сфери, їх відношення та структурування, центрування та ієрархізацію. Аксіосфера права мислиться як структура, в межах якої існують, трансформуються та сприймаються суб'єктами ціннісні ієрархії та доміанти, утворюються ціннісно-змістовні засади права, відбувається його легітимація та культурне, моральне, релігійне виправдання. Аксіосфера права існує як компонент правової реальності, автономний по відношенню як до нормативності, так і до соціальності права, тобто як особлива правова субстанція, цілком самобутня та унікальна.

У *підрозділі 1.3. «Аксіосфера права як компонент структури права»* здійснено спробу реалізації постструктуралістського бачення структури права. Доведено, що сприйняття структури права має виходити з тієї методологічної установки, що структура права має реалізовуватися на праві будь-якого рівня та типу. Пропонується розглядати структуру права як єдність чотирьох компонентів: догми права, суб'єктів права та правових цінностей, актуалізованих в контексті конкретної правової ситуації. Використання такого підходу до розуміння структури права дозволяє констатувати структурну зумовленість аксіосфери права, без якої не може існувати право на будь-якому рівні.

Розділ 2 «Зміст та досягнення аксіосфери права» присвячено дослідженню наповненості аксіосфери права, особливостям її внутрішньої будови, а також гносеологічним аспектам сприйняття цінностей правової сфери.

У *підрозділі 2.1. «Аксіосфера права як система»* виявляються системні параметри аксіосфери права, досліджуються структурні особливості її організації та закономірності взаємодій цінностей правової сфери. Доводиться, що до складу аксіосфери права входять два типи цінностей: правові цінності та цінності права.

Правові цінності – це власне-правові феномени, що визначають зміст, мету та сутність права, лежать в його основі та виступають засобами пояснення правової реальності. Правові цінності виступають, з одного боку, як онтологічні підстави правового буття, а з іншого – як гносеологічні основи його осягнення. Правові цінності завжди є центрованими навколо тієї чи іншої ідеї. Запропоновано розглядати як центральну правову цінність справедливість, яка є не лише властивістю відношень між правовими цінностями, але й синтезує у собі ідею права.

Цінності права є цінностями сущого, тобто такими, що виходять з безпосередніх потреб людини в конкретній ситуації. Цінності права розглядаються як цінності юридичні, тобто виражені в позитивному праві. Цінності права є природними та суспільними благами, що захищаються та забезпечуються правом в силу їх значущості та корисності для людини та суспільства. Цінності права завжди утворюють ієрархію. Запропоновано три підходи до ієрархізації цінностей права. Гуманістичний підхід

до визначення ієрархії цінностей права полягає у визнанні існування загальнолюдських цінностей та у виведенні на вершину ієрархії цінностей права життя, тобто існування всього суспільства в єдності з життям кожної окремої людини. Нормативний підхід до ієрархії цінностей права полягає в орієнтації на ті нормативні тексти, що встановлюють та закріплюють цінності права. Серед таких текстів – конституції, міжнародні декларації та конвенції, галузеве законодавство тощо. Третій підхід до ієрархії цінностей права постає як телеологічний. Цінності права мають ієрархізуватися в залежності від тих цілей, що переслідує право. Запропоновано як мету права розглядати забезпечення цілісності суспільства та того правового простору, в якому це суспільство існує.

Доводиться існування трьох рівнів сприйняття аксіосфери права, що залежать від рівня правосвідомості, специфіки праворозуміння та розвиненості нормативної складової права: нормативний, стереотипний та архетипний. На нормативному рівні аксіосфери права цінності сприймаються як норми. Вихід за межі нормативного сприйняття аксіосфери права диктує необхідність уявлення про найбільш загальні принципи. Це приводить до виділення цінностей права – вони діють на стереотипному рівні сприйняття аксіосфери права. Найглибший рівень сприйняття аксіосфери права – це рівень архетипний, де існують правові цінності.

Підрозділ 2.2. «Аксіосфера права та правова нормативність» присвячено проблематиці співвідношення аксіосфери права та нормативної складової права.

Правова нормативність може існувати у вигляді правової норми як міжперсонального комунікативного акту, що містить у собі правовий припис, передбачає активну чи пасивну поведінку свого адресата та має чітко виражений імперативний чи диспозитивний характер; а також у вигляді правового принципу, що має імперсональний характер та виражає абсолютну необхідність в рамках правового простору.

Система правової нормативності дозволяє констатувати існування поряд із аксіосферою нормосфери права. Нормосфера права завжди існує як похідна структура, залежна від трансформацій аксіосфери. При цьому специфіка нормосфери права – у її ієрархічності. Ієрархічність нормосфери права базується на принципі верховенства закону.

Ситуативна правова нормативність як характеристика права доби постмодерну дозволяє зняти антиномію між нормою та цінністю, оскільки вони починають діяти в одній площині: норма виступає як засіб стратегічної комунікації, а цінність – як інструмент комунікативної дії. Дія правової норми доповнюється позанормативними регуляторами: цінностями правової сфери, правовою інформацією та правовими директивами.

У розділі 3 «Аксіосфера права у правовій реальності» проаналізовано, яким чином аксіосфера права реалізується в правовій реальності через феномен верховенства права, філіацію цінностей правової

сфери, ціннісний компонент механізму дії права та ціннісну легітимацію правової системи.

Підрозділ 3.1. «Верховенство права – інтегруючий феномен ціннісно-нормативної структури права» має на меті продемонструвати структурну єдність ціннісної та нормативної складової правової реальності. Єднальною ланкою при цьому виступає феномен верховенства права.

Будучи одночасно і складовою нормосфери права, і ціннісним критерієм її ефективності, верховенство права є інструментальним аспектом справедливості. Верховенство права виступає критерієм визначення власної цінності права та індикатором відповідності нормосфери права його аксіосфері. Верховенство права слід розуміти як мінімум за трьома напрямками: 1) верховенство права над законом; 2) верховенство права над державою; 3) верховенство ідеї права (аксіосфери) над формою права (нормосферою). У контексті розгортання концепту верховенства права ключове значення мають ідеї щодо його орієнтації на досягнення правової гармонії, коли аксіосфера та нормосфера права є злагодженими та структурно однорідними.

У підрозділі 3.2. *«Філіація та інституціоналізація цінностей в праві як основа нормативності правової системи»* здійснено спробу обґрунтування механізму впливу цінностей правової сфери через процеси інституціалізації та філіації цінностей правової сфери.

Обґрунтовується, що філіація цінностей в праві – це процес взаємодії нормосфери та аксіосфери права, що виражається в наповненні нормативної складової права правовими цінностями та цінностями права. Філіація цінностей права пов'язана з набуттям ними властивості нормативності. Нормативність стає характеристикою цінностей права у процесі аксіосферної редукції, тобто редукції цінностей до норм. Нормативація цінностей права – це перший етап їх філіації. Нормативація має на меті декларацію, визнання цінності значимою для правової сфери. Такий акт визнання проблематизує цінності та перетворює їх на предмет правового дискурсу. Визнання цінності як предмету правового дискурсу є другим етапом філіації цінностей права.

Дефіліація є зворотній за вектором процес, який може відбуватися різними шляхами. Першим варіантом дефіліації цінностей права є їх інфляція, втрата ціннісної значимості через втілення в життя як норми. Інший можливий шлях дефіліації цінностей права – це відживання цінностей, втрата їхньої значимості через зміни в житті суспільства, трансформації правового буття.

Характерним для філіації правових цінностей є те, що вона відображає структурні зміни правової системи, її комплексну перебудову. Філіація правових цінностей використовує механізми адаптації, прищеплення нових правових цінностей у структурі права, що має на меті забезпечити їх успішне становлення. Нерідко така адаптація супроводжується міфологізацією та ідеалізацією привнесених цінностей.

На відміну від філіації правових цінностей, інституціоналізація правових цінностей пов'язана з проблематикою конкретного їх втілення в правовій реальності у вигляді правових інститутів та норм. Інституціоналізація справедливості як центральної правової цінності є процесом організації усього права, а решта правових цінностей, центрованих навколо справедливості, інституціоналізуючись, виражають себе як нормативні системи.

Підрозділ 3.3. «Ціннісні аспекти механізму дії права та розвитку правової системи» присвячено виявленню аксіологічних зрізів дії права та ролі аксіосфери у становленні правової системи.

Доводиться, що правове регулювання є, насамперед, результатом дії нормосфери права, а правовий вплив – здебільшого результатом дії аксіосфери права. Правові цінності утворюють специфічні особливості інтеграції людської поведінки: ціннісна орієнтація характеризує спрямованість та зміст правової активності особистості, розглядається як детермінанта її правової поведінки. Правові цінності не лише закладають основу для базисної ціннісної орієнтації суб'єкта, вони одночасно формують у нього образ права як справедливого чи несправедливого, дієвого чи недієвого, стабільного чи нестабільного тощо. Вплив правових цінностей на правове життя виражає себе в існуванні позанормативних конструкцій, що актуалізуються в межах правового простору, та в негативній функції правосвідомості, коли правові цінності існують в межах оцінювальної та рефлектуючої діяльності.

Роль аксіосфери права для правової системи знаходить своє вираження у категоріях цінності та антицінності. Аксіологічний аспект правової реальності полягає не тільки у розмежуванні цінностей та антицінностей, але й у закріпленні їх статусу, оцінюванні та знеціненні. Аксіосфера права виступає своєрідним фільтром, який виділяє ті компоненти правової реальності, що є суттєвими.

Онтологічний статус аксіосфери права, таким чином, виражений у її функції розмежування та ранжування правових цінностей і цінностей права, виокремлення в правовій реальності антицінностей, сприяння інституціалізації найбільш важливих цінностей, адже інституціалізація фактично виступає зовнішнім вираженням філіації правових цінностей.

ВИСНОВКИ

У дисертації поставлено і вирішено нове наукове завдання – виявити природу та визначити структуру аксіосфери права як системи правових цінностей та цінностей права. Основними висновками роботи є таке:

1. Правова аксіологія є сферою перетину філософсько-правового та загальнонотеретичного знання, що вивчає ціннісну обґрунтованість та ціннісну наповненість права. Правова аксіологія є специфічною сферою філософсько-правової рефлексії, де право розглядається як специфічна

логіка цінностей, а сама юриспруденція в контексті аксіологічної парадигми розуміється як вчення про цінності правової сфери. В рамках правової аксіології проводиться розмежування правових цінностей, що виступають предметом філософії права та екзистенційних цінностей, які розкриваються в загальнотеоретичних та галузевих дослідженнях. Через правові цінності виражається власна цінність права, вони є формами позитивного ставлення до правової системи суспільства, зумовлюють вибір поведінки, а також юридичну оцінку подій.

2. Особливістю сучасної правової аксіології є інтерсуб'єктність у сприйнятті цінностей правової сфери. Інтерсуб'єктна концепція виходить не з суб'єктивної природи правових цінностей, а з їх суб'єктної природи, що означає включеність суб'єкта як носія правових цінностей та правових антицінностей в структуру правових комунікацій. Таким носієм може бути людина, соціальна група, соціум, цивілізація та людство в цілому. Інтерсуб'єктне сприйняття правових цінностей дозволяє відійти від антропологізму та монологізму при виявленні співвідношення ціннісних мотивацій, ціннісних установок та ціннісних орієнтацій, а також дозволяє використовувати концепцію актуалізації цінностей в конкретних життєвих ситуаціях.

3. Правова аксіологія як онтологічне вчення тісно пов'язана з ціннісно-нормативним праворозумінням як гносеологічною концепцією. З позицій ціннісно-нормативного праворозуміння право постає як універсальна структура, в якій інтегруються догма, цінності та суб'єкт, що перебувають в єдиному часовому та просторовому континуумі правової ситуації. Така інтерпретація структури права дозволяє включати в нього не лише догму як структуру позитивного права, але й значимі цінності, які існують не окремо від права, а безпосереднім чином укорінені в його бутті. При цьому питання про існування в праві особливих правових цінностей – це питання про буття самого права як особливої соціальної сфери. Ціннісно-нормативне праворозуміння є універсальною концепцією права, оскільки в його рамках можливе пояснення усіх процесів, що відбуваються в правовій реальності. Це уможлиблюється завдяки інтеграції в правовому пізнанні нормативного та ціннісного, раціонального та чуттєвого. Концептуалізація в ціннісно-нормативному праворозумінні правових цінностей як компонентів правової структури дозволяє констатувати аксіологічну наповненість не лише пізнавальних процесів у правовій сфері, але й самої правової сфери.

4. Правові цінності постають як основоположні правові ідеї, що існують у вигляді специфічних феноменів, які визначають ціннісну наповненість права, виступають невід'ємними компонентами правової структури та виражають його ціль та роль в бутті суспільства. Цінності права виступають як природні та суспільні блага, що захищаються та забезпечуються правом в силу їх значущості та корисності для людини та суспільства.

Аксіосфера права – це складна система, елементами якої є центровані навколо основоположної ідеї правові цінності та ієрархізовані на основі культурних, історичних, політичних, правових та інших особливостей суспільства екзистенційні цінності права. Найбільш точним та методологічно вивіреним з точки зору особливостей відношень між правовими цінностями є розгляд їх системи як центрованої. Існування в юриспруденції різних концепцій праворозуміння дозволяє стверджувати плюралістичність центрування аксіосфери права. Серед усіх концепцій центрування аксіосфери найбільш переконливими є ті, що виводять в центр справедливості як порядок співіснування цінностей на основі їх взаємного визнання. При розумінні справедливості як визначального критерію (центру) системи правових цінностей потреба в їх ієрархізації на рівні правової реальності втрачає сенс. Визнання однієї правової цінності вищою за іншу – це несправедливість, тобто порушення встановленого порядку, усієї ідеї буття права.

Система цінностей права як цінностей екзистенційних є ієрархізованою, оскільки передбачає співставлення благ між собою в конкретній життєвій ситуації. При побудові ієрархії цінностей права можна використовувати три підходи: нормативний, за якого ієрархія цінностей права сприймається з позицій її закріплення в юридичних текстах; гуманістичний, в якому на вершині ієрархії постулюється людське життя, а кожен наступний рівень ієрархії розкривається як певна сфера вітальності людини; телеологічний, за якого при побудові ієрархії цінностей права констатується ціннісна основа цілісності соціальної спільноти, до якої відноситься суб'єкт, при цьому критерієм формування ієрархії цінностей права виступає забезпечення стабільності та стійкості суспільства.

5. Аксіосфера права продовжує своє буття в нормативній структурі права, яку за аналогією можна іменувати нормосферою, зміст якої становлять правові норми та принципи. Нормосфера права не є тотожною системі права, оскільки вона включає в себе не лише формально виражені приписи, але й ті конструкції, які, не маючи текстуального оформлення, мають у своїй основі нормативну природу. До них можна віднести явища державності, конституціоналізму, парламентаризму тощо. Єднальною ланкою аксіосфери та нормосфери права є феномен, що синтезує в собі поняття правової держави, справедливого закону, верховенства закону, правового порядку та стабільності правової системи, а саме – верховенство права. Будучи одночасно і принципом нормосфери права (виражаючись у вигляді принципу верховенства закону), і ціннісним критерієм її ефективності, верховенство права є інструментальним аспектом справедливості. Верховенство права, як і справедливість, є казуальним, їх неможливо раз і назавжди визначити, надати їм дефініцію, а необхідно інтерпретувати стосовно кожної окремої справи. Верховенство права при цьому розглядається як основний елемент інструментальної цінності права, оскільки саме верховенство права виступає критерієм визначення власної

цінності права, причому ступінь ефективності реалізації цього принципу є індикатором відповідності нормосфери права його аксіосфері. Верховенство права слід розуміти як мінімум за трьома напрямками: 1) верховенство права над законом; 2) верховенство права над державою; 3) верховенство ідеї права (аксіосфери) над формою права (нормосферою). Системний характер взаємодії аксіосфери та нормосфери права виражається в цілому комплексі процесів, причому всі ці процеси тільки в тому випадку будуть ефективними, якщо вони не суперечать верховенству права.

6. Цінності аксіосфери права можуть діяти як прямо, так і опосередковано. У першому випадку вони існують паралельно нормосфері та сприймаються як позанормативні орієнтири людської поведінки. Інституціалізовані правові цінності є певним рівнем суспільної свідомості, який транслює свій зміст на рівень індивідуальної свідомості. Засвоєння та прийняття індивідуальною свідомістю правових цінностей створює основу для перетворення інституціалізованих правових цінностей як зовнішньої міри у внутрішній мотив активності правових суб'єктів. В силу цього проблема інституціалізації правових цінностей перетворюється на проблему прийняття правових цінностей як необхідності, тобто як норми.

7. Філіація цінностей правової сфери – це процес взаємодії аксіосфери та нормосфери права, що виражається в наповненні нормативної складової права правовими цінностями та цінностями права. Нормативність стає характеристикою цінностей права у процесі аксіосферної редукції, тобто редукції цінностей до норм. Філіація цінностей права відбувається в три етапи: редукція цінності, дискурс цінності та інфляція цінності. Філіація правових цінностей є складним і глибинним процесом. Характерним для філіації правових цінностей є те, що вона відображає системні зміни правової системи, її комплексну перебудову, визначає рух правового життя суспільства. Філіація правових цінностей пов'язана з акультурацією, декультурацією, апроксимаційними та глобалізаційними процесами, адже саме ці фактори є визначальними, коли йдеться про розвиток правової системи.

8. Співвідношення аксіосфери та нормосфери права полягає в розмежуванні нормативного та позанормативного регулювання у правовій сфері, а у більш широкому контексті – єдності правового впливу та правового регулювання в процесі дії права. Принципова відмінність дії аксіосфери від дії нормосфери – його чітка спрямованість на індивіда, а не на суспільство загалом. Якщо нормативне регулювання претендує на об'єктивність, то ціннісний вплив розрахований на індивідуальне сприйняття кожним окремим суб'єктом в праві. Такий механізм дії позанормативних регуляторів робить право гнучким, індивідуалізованим, а правові відносини не абстрагує, а персоналізує. Персональний вплив аксіосфери права має доповнюватися імперсональним нормосферним регулюванням.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Горобець К. В. Аксиогерменевтический аспект правопорядка / О. С. Мельничук, К. В. Горобець // Актуальні проблеми держави і права : Зб. наук. праць. – О. : Юрид. л-ра, 2009. – Вип. 49. – С. 287-290. (*Особистий внесок здобувача – доведено єдність ціннісного та оцінювального аспектів у процесі розгортання ціннісних основ правопорядку*).
2. Горобець К. Аксиологічні основи права / О. Мельничук, К. Горобець // Право України. – 2010. – № 4. – С. 220-224. (*Особистий внесок здобувача – обґрунтовано стадії та механізм філіації цінностей правової сфери*).
3. Горобець К. В. Метафора правової цінності / К. В. Горобець // Юридичний вісник. – 2010. – № 1. – С. 59-62.
4. Горобець К. В. Ціннісно-нормативні складові правової сфери / К. В. Горобець // Часопис Київського університету права. – 2011. – Вип. 4. – С. 75-81.
5. Горобець К. В. Универсализм правовых ценностей / К. В. Горобець // Актуальні проблеми держави і права : Зб. наук. праць. – Вип. 61. – О. : Юрид. л-ра, 2011. – С. 324-330.
6. Горобець К. В. Структурність права як його універсальність / К. В. Горобець // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – О. : Фенікс, 2012. – Вип. 44. – С. 102-112.
7. Горобець К. В. Ієрархія цінностей права: основні підходи / К. В. Горобець // Вісник академії адвокатури України. – 2012. – Число 2 (24). – С. 75-81.

Інші публікації:

1. Горобець К. В. Ненормативные начала правового регулирования / К. В. Горобець // Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави : Матер. Міжнар. наук. конф. мол. науковців, аспірантів і студентів присвяч. пам'яті видат. учених-юристів П. О. Недбайла, О. В. Сурілова, В. В. Копейчикова. (Одеса 21-22 листопада 2008 р.). – О. : Фенікс, 2008. – С. 221-225.
2. Горобець К. В. Цінності права та правові цінності: проблеми розмежування / К. В. Горобець // Міжнар. студ.-аспірант. наук. конф. «Правова система, громадянське суспільство та держава» (м. Львів, 18-20 квітня 2008 року). Тези доп. – Л. : Юрид. ф-тет ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – С. 5-6.
3. Горобець К. В. Оценочно-уяснительный аспект правопорядка / К. В. Горобець // Сучасний правопорядок : національний, інтегративний

та міжнародний виміри: Тези Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 13-14 червня 2008 р.). – О.: Фенікс, 2008. – С. 28-30.

4. Горобець К. В. Соотношение правовых ценностей и ценностей права в современной правовой аксиологии / К. В. Горобець // Актуальні проблеми державотворення в Україні очима молодих учених: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. студ., аспірант. та молод. учених Київськ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка (м. Київ, 23-24 квітня 2009 року). – К., 2009. – Ч. V. – С. 3-4.

5. Горобець К. В. Норматив как форма существования правовой ценности / К. В. Горобець // міжнар. студ.-аспірант. наук. конф. «Правова система, громадянське суспільство та держава» (м. Львів, 24-26 квітня 2009 року). Тези доповідей. – Л.: Юрид. ф-тет ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – С. 4-5.

6. Горобець К. В. Правовые ценности и правовые блага: категориальный аспект / К. В. Горобець // Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави: матер. між нар. щоріч. наук. конф. молодих вчених, аспірант. і студент, присвяч. пам. видатних вчених-юристів П. О. Недбайла, О. В. Сурілова, В. В. Копейчикова (Одеса, 26-27 листопада 2010 р.). – О.: Фенікс, 2010. – С. 163-165.

7. Горобець К. В. К вопросу о центрировании правовых ценностей / К. В. Горобець // Міжнар. студент.-аспірант. наук. конф. «Правова система, громадянське суспільство та держава» (м. Львів, 14-16 травня 2010 року). Тези доповідей. – Л.: Юрид. ф-тет ЛНУ імені Івана Франка. – 2008. – С. 15-16.

8. Горобець К. В. Аксиосфера права та її компоненти / К. В. Горобець // Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави: зб. тез доп. Міжнар. щоріч. наук. конф. молод. вчених, аспірант. і студ., присвяч. пам. видатн. вчених-юристів П. О. Недбайла, О. В. Сурілова, В. В. Копейчикова. – Л.; О., 2010. – С. 34-37.

9. Горобець К. В. Ситуативний підхід як методологія дослідження аксіосфери права / К. В. Горобець // Актуальні проблеми функціонування держави та тенденції захисту прав і свобод людини: зб. мат. юрид. наук.-практ. Інтернет-конф. «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 4 жовтня 2011 р.). – К., 2011. – С. 12-16.

10. Горобець К. В. Ієрархія цінностей правової сфери та аксіосфера права / К. В. Горобець // Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави: матер. Міжнар. щоріч. наук. конф. молод. вчених, аспірант. і студ., присвяч. пам. видати. вчених-юристів П. О. Недбайла, О. В. Сурілова, В. В. Копейчикова (м. Львів, 18-19 листопада 2011 р.). – О.: Фенікс, 2011. – С. 147-149.

11. Горобець К. В. К новому пониманию структуры права / К. В. Горобець // Людина і закон: публічно-правовий вимір: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. «VII Прибузькі юридичні читання», 25-26 листопада 2011 р. – Миколаїв: Іліон, 2011. – С. 104-106.

12. Горобець К. В. Структурное измерение аксиосферы права / К. В. Горобець // Актуальні проблеми філософії права. Правова аксіологія : матер. Міжнар. «круглого столу» (Одеса, 9 грудня 2011 р.). – О. : Фенікс, 2012. – С. 127-131.

13. Горобець К. В. Категориальный статус аксиосферы права / К. В. Горобець // Питання удосконалення методології сучасної юриспруденції : тези Другої Міжнар. наук.конф., присвяч. пам'яті проф. О. В. Сурілова (м. Одеса, 30-31 березня 2012 р.). – О. : Фенікс, 2012. – С. 208-211.

14. Горобець К. В. Онтологические характеристики аксиосферы права / К. В. Горобець // Правове життя сучасної України : матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (Одеса, 20-21 квітня 2012 р.). У 3 т. – О. : Фенікс, 2012. – Т. 1. – С. 76-78.

АНОТАЦІЯ

Горобець К. В. Аксиосфера права та її компоненти. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.12 – філософія права. – Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2012.

Дисертацію присвячено філософсько-правовим аспектам аксіосфери права, що постає як система цінностей правової сфери. У роботі запропоновано розглядати аксіосферу права як компонент структури права, що діє на рівні з догмою права та актуалізується суб'єктами права в межах правової ситуації.

Досліджено структуру аксіосфери права, що складається з центрованої навколо ідеї справедливості системи правових цінностей та ієрархізованої системи цінностей права. Запропоновано виділяти три підходи до ієрархії цінностей права: гуманістичний, нормативний та телеологічний.

Обґрунтовано місце аксіосфери права в правовій реальності. Доведено інтегруюче значення верховенства права, що забезпечує цілісність аксіосфери та нормосфери права. Обґрунтовано процес філіації цінностей правової сфери. Виявлено особливості ціннісного аспекту дії права. Доведено, що аксіосфера права є безпосереднім інструментом легітимації правової системи.

Ключові слова: правова аксіологія, аксіосфера права, цінності правової сфери, правові цінності, цінності права, центрування правових цінностей, ієрархія цінностей права, філіація цінностей правової сфери.

АННОТАЦИЯ

Горбеев К. В. Аксиосфера права и ее компоненты. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Национальный университет «Одесская юридическая академия». – Одесса, 2012.

Диссертация посвящена философско-правовым аспектам особой целостности – аксиосферы права, которая предстает в виде централизованной системы правовых ценностей и иерархизированной системы ценностей права. В работе предложено рассматривать аксиосферу права как компонент структуры права, действующий наравне с догмой права и актуализируемый субъектами права в пределах правовой ситуации.

Обосновывается значение ценностно-нормативного правопонимания для выявления специфики аксиосферы права. Доказывается, что аксиосфера права существует наряду с нормосферой, мыслимой как система правовой нормативности. При этом их целостность обеспечивается посредством особого феномена – верховенства права.

Правовые ценности рассматриваются как феномены, являющиеся одновременно компонентами права и способом его постижения. Доказывается, что онтологически правовые ценности являются равнозначимыми, однако в процессе постижения права происходит их центрирование вокруг центральной правовой ценности. Таким образом, различные концепции правопонимания исходят из разных подходов к центрированию аксиосферы. Предлагается в качестве центра аксиосферы права рассматривать справедливость.

Ценности права понимаются как блага, которые защищаются и обеспечиваются правом в силу их значимости для человека и общества. Ценности права представляют собой определенную иерархию, которая выстраивается либо на гуманистическом, либо нормативном, либо телеологическом начале.

Рассмотрены вопросы соотношения аксиосферы права и правовой нормативности. В контексте соотношения действия ценностей правовой сферы и правовых норм выявлены пределы нормативности в праве, показаны нормативные и вненормативные уровни бытия ценностей.

Аксиосфера права рассматривается как элемент правовой реальности, где она представлена посредством процессов институционализации и филиации правовых ценностей и ценностей права, а также в механизме действия права и легитимации правовой системы.

Ключевые слова: правовая аксиология, аксиосфера права, ценности правовой сферы, правовые ценности, ценности права, центрирование правовых ценностей, иерархия ценностей права, филиация ценностей правовой сферы.

SUMMARY

Gorobets C. V. Axiosphere of Law and its Components. – Manuscript.

The thesis for a Candidate of Law Degree in the Speciality 12.00.12 – legal philosophy. – National University “Odessa Academy of Law”, Odessa, 2012.

The thesis devoted to the philosophical and legal aspects of an axiosphere of law as a system of values of legal sphere. Author proposes to understand an axiosphere of law as its structural component, which acts integrated with legal dogma in the legal situations.

Axiosphere of law has the centric structure of legal values and hierarchical structure of values of law. It is proposed to separate three approaches to values of law hierarchisation: humanistic, normative and theological.

The place of axiosphere of law in legal reality is justified. The integrative role of the *rule of law* phenomenon is shown. The specific process of the values of legal sphere filiation as a ground of axiological development of law is justified. It is proven that the axiosphere is the instrument of the legal system legitimization process.

Keywords: legal axiology, axiosphere of law, values of legal sphere, legal values, values of law, centering of the legal values, hierarchy of the values of law, filiation of the values of legal sphere.